

INGLIZ TILINI O'QITISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEZONLARI

I.I.Cho'liyev¹

Mas'ul muallif: Cho'liyev
Isomiddin Ilxomovich, Buxoro
xalqaro universiteti mustaqil
tadqiqotchisi.

Accepted: 11 Avgust 2026
Published: 11 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
This article is an open access
article distributed under the terms
and conditions of the Creative
Commons Attribution (CC-BY-4.0)
license.

Iqtibos uchun: Cho'liyev, I. I.
INGLIZ TILINI O'QITISHNING
PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK
MEZONLARI / I. I. Cho'liyev //
Buxoro xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 7, №
2. — B. 279–281.

1. Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitish jarayonining samaradorligini belgilovchi pedagogik-psixologik mezonlar tizimli tahlil qilinadi. Til o'rganish jarayoni nafaqat kognitiv, balki motivatsion, emotsional va ijtimoiy-interaktiv omillar ta'sirida kechishi asoslab beriladi. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning (Vygotskiy, Bandura, Gardner, Dörnyei, G'oziyev, Karimova) nazariy qarashlari asosida o'quvchining til o'zlashtirish faoliyatini baholashning kompleks mezonlari ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari ingliz tili darslarida pedagogik strategiyalarni psixologik jihatdan asoslangan holda loyihalashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: pedagogik-psixologik mezonlar, chet tili ta'limi, motivatsiya, individual xususiyatlar, ta'lim strategiyasi, o'quv faoliyati, kommunikativ kompetensiya, o'z-o'ziga ishonch.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. В данной статье проводится систематический анализ педагогико-психологических критериев, определяющих эффективность обучения английскому языку. Обосновывается, что процесс изучения языка формируется не только когнитивными, но и мотивационными, эмоциональными и социально-интерактивными факторами. На основе теоретических взглядов зарубежных и отечественных исследователей (Выготский, Бандура, Гарднер, Дёрней, Гозиев, Каримова) разработан комплексный набор критериев оценки языковой деятельности обучающегося. Результаты исследования показывают необходимость проектирования педагогических стратегий на уроках английского языка на психологически обоснованной основе.

Ключевые слова: педагогико-психологические критерии, обучение иностранному языку, мотивация, индивидуальные различия, стратегия обучения, учебная деятельность, коммуникативная компетенция, самооффективность.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CRITERIA FOR TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE

Abstract. This article provides a systematic analysis of the pedagogical-psychological criteria that determine the effectiveness of English language teaching. It argues that the language learning process is shaped not only by cognitive but also by motivational, emotional, and socio-interactive factors. Drawing on the theoretical views of foreign and local researchers (Vygotsky, Bandura, Gardner, Dörnyei, G'oziyev, Karimova), a comprehensive set of criteria for assessing learners' language-acquisition activity has been developed. The findings show the need to design pedagogical strategies for English lessons on a psychologically grounded basis.

Keywords: pedagogical-psychological criteria, foreign language education, motivation, individual differences, teaching strategy, learning activity, communicative competence, self-efficacy.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida chet tilini, xususan ingliz tilini o'qitish sifati nafaqat qo'llanilayotgan metodika va o'quv materiallariga, balki o'quvchining psixologik holati, motivatsion darajasi va o'quv jarayonidagi ijtimoiy o'zaro ta'siriga ham bevosita bog'liq. So'nggi yillarda O'zbekistonda ingliz tili ta'limi sifati oshirishga qaratilgan davlat dasturlari faol amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, amaliyotda hamon o'quvchilarning nutqiy faollik darajasi past bo'lib qolmoqda, bu esa mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - ingliz tilini o'qitish jarayonining samaradorligini belgilovchi pedagogik-psixologik mezonlarni ilmiy jihatdan asoslash va ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi: mavzu bo'yicha xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish; til o'zlashtirish jarayoniga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillarni aniqlash; ushbu omillar asosida ixcham metodologik jadval ishlab chiqish va uni tahlil qilish. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini faoliyat nazariyasi, ijtimoiy-madaniy nazariya hamda chet tili o'qitish psixologiyasiga oid zamonaviy yondashuvlar tashkil etadi.

Adabiyotlar tahlili. Ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish masalasi so'nggi o'n yilliklarda pedagogika va psixologiya fanlari kesishmasida faol o'rganilmoqda. L.S. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" kontseptsiyasi til o'zlashtirish jarayonini o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi ijtimoiy o'zaro ta'sir mahsuli sifatida talqin qilishga asos bo'ldi. Ushbu yondashuvga ko'ra, o'quvchi mustaqil bajara olmaydigan, biroq katta yordamida uddalay oladigan topshiriqlar aynan uning rivojlanish salohiyatini ochib beradi, bu esa ingliz tili darslarida differensial yondashuvni talab qiladi.

A. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini samarali deb bilish (self-efficacy) nazariyasi til o'rganuvchining o'z kuchiga ishonchi uning nutq faoliyatidagi faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. R. Gardner va Z. Dörnyei tadqiqotlarida esa motivatsiyaning ikki turi - integrativ va instrumental motivatsiya - ajratib ko'rsatiladi hamda ularning har biri o'quvchining chet tilini o'zlashtirish sur'atiga turlicha ta'sir ko'rsatishi isbotlangan.

E.K. Horwitz va hamkasblarining tadqiqotlari chet tili darslaridagi xavotir (foreign language anxiety) hodisasini alohida psixologik omil sifatida ajratib ko'rsatadi. Ularning fikricha, yuqori darajadagi xavotir o'quvchining og'zaki nutqda ishtirok etish faolligini sezilarli darajada pasaytiradi, hatto til bilimi yetarli bo'lgan hollarda ham. Bu, o'z navbatida, o'qituvchidan psixologik jihatdan xavfsiz o'quv muhitini yaratishni talab qiladi.

P. Skehanning kognitiv yondashuvi esa til aptitudi, ishchi xotira hajmi va diqqatni taqsimlash qobiliyatini individual farqlarning asosiy ko'rsatkichlari sifatida belgilaydi. S. Krashen tomonidan ilgari surilgan "kirish gipotezasi" (input hypothesis) o'quvchiga uning hozirgi bilim darajasidan biroz yuqoriroq bo'lgan til materialini taqdim etish zarurligini ta'kidlaydi, bu esa metodik jihatdan mezonlar tizimini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahalliy tadqiqotchilardan E.G'. G'oziyev yosh davrlari psixologiyasi nuqtai nazaridan o'quvchining kognitiv va emotsional rivojlanish xususiyatlarini, V.M. Karimova esa ijtimoiy psixologiya asosida guruh ichidagi o'zaro munosabatlarning o'quv faoliyatiga ta'sirini tahlil qilgan. Ushbu ishlar O'zbekiston sharoitida ingliz tili o'qitish metodikasini psixologik asoslash uchun muhim nazariy poydevor yaratadi.

R. Ellis va R. Oxford tomonidan ishlab chiqilgan til o'rganish strategiyalari nazariyasi o'quvchining o'quv faoliyatida qo'llaydigan kognitiv, metakognitiv va ijtimoiy strategiyalarni tizimlashtirishga xizmat qiladi. Ushbu strategiyalarni o'z vaqtida aniqlash va rivojlantirish o'qituvchiga individual yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi, chunki har bir o'quvchi turli strategiyalardan turlicha samaradorlik bilan foydalanadi. Bundan tashqari, strategik kompetensiya o'quvchining mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarda o'qituvchi-o'quvchi munosabatlarining sifati alohida e'tirof etiladi. O'qituvchining empatik pozitsiyasi, konstruktiv fikr-mulohaza berish uslubi va xato qilishga nisbatan yo'l qo'yuvchan munosabati o'quvchida ijobiy o'quv iqlimini shakllantiradi. Bunday muhitda o'quvchi xatolardan qo'rqmasdan nutq faoliyatida faol ishtirok etadi, bu esa uzoq muddatda uning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kognitiv va metakognitiv mexanizmlar bilan bir qatorda, so'nggi yillarda o'quv jarayonida hissiy intellekt (emotional intelligence) tushunchasi ham pedagogik-psixologik mezonlar tizimida muhim o'rin egallamoqda. O'quvchining o'z his-tuyg'ularini anglash va boshqarish qobiliyati uning stress vaziyatlarga - masalan, imtihon yoki og'zaki nazorat oldidan - nisbatan chidamliligini belgilaydi. Bu borada o'qituvchining vazifasi nafaqat bilim berish, balki o'quvchida hissiy o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga ko'maklashishdan iborat bo'ladi, bu esa uzoq muddatli akademik muvaffaqiyat bilan bevosita bog'liq.

Muhokama. Yuqorida keltirilgan nazariy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ingliz tilini o'qitishning samaradorligi yagona bir omil bilan emas, balki bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan bir necha mezonlar majmui bilan belgilanadi. Motivatsion mezon o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishini, kognitiv mezon uning bilim o'zlashtirish sur'atini, emotsional mezon esa uning psixologik qulayligini aks ettiradi. Bu uch mezonning birortasi e'tibordan chetda qolsa, o'quv jarayonining umumiy samaradorligi pasayadi.

Amaliyotda ko'p hollarda o'qituvchilar faqat kognitiv-lingvistik ko'rsatkichlarga (grammatika, leksika, talaffuz) e'tibor qaratib, o'quvchining emotsional holati va o'zaro munosabatlar sifatini e'tibordan chetda qoldirishadi. Bunday yondashuv, xususan, xavotir darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilarda nutq faoliyatining sun'iy ravishda cheklanishiga olib keladi. Shu sababli, zamonaviy metodika nafaqat til bilimini, balki o'quvchining psixologik holatini ham muntazam kuzatib borishni talab qiladi.

Ijtimoiy-interaktiv mezonning ahamiyati alohida ta'kidlanishi lozim: juftlik va kichik guruhlarda ishlash orqali o'quvchi nafaqat til qoidalarini, balki muloqot madaniyatini ham o'zlashtiradi. Bunda o'qituvchining roli - nazorat qiluvchidan ko'ra, hamkorlikni tashkil etuvchi va psixologik qo'llab-quvvatlovchi shaxsga aylanadi. O'z-o'ziga ishonch mezon esa o'quvchining mustaqil topshiriqlarni bajarishga tayyorligini belgilaydi va uzoq muddatli o'quv motivatsiyasini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, muhokama qilingan mezonlar bir-biridan ajratilgan holda emas, balki yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Bunday tizimli yondashuv ingliz tili o'qituvchilariga darsni loyihalashtirishda nafaqat lingvistik, balki psixologik omillarni ham hisobga olish imkonini beradi.

Alohida ta'kidlash joizki, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektga asoslangan vositalarning ta'lim jarayoniga kirib kelishi mazkur mezonlarni baholash imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Masalan, adaptiv o'quv platformalari o'quvchining kognitiv va motivatsion ko'rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatib borish, shu asosda individuallashtirilgan topshiriqlar taklif etish imkonini beradi. Biroq bunday texnologik vositalar o'qituvchining pedagogik-psixologik kuzatuvchanligini to'liq almashtira olmaydi, balki uni to'ldiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi lozim.

1-jadval

Metodologik jadval

Mezon	Psixologik asos	Pedagogik ko'rsatkich	Baholash usuli
Motivatsion	Ichki va tashqi motivatsiya (Gardner, Dörnyei)	Darsga qatnashish faolligi, uy vazifasi sifati	Gardner AMTB so'rovnoma, kuzatuv
Kognitiv	Ishchi xotira, diqqat, til aptitudi (Skehan)	Yangi leksik birliklarni o'zlashtirish tezligi	Kognitiv testlar, eslab qolish topshiriqlari
Emotsional	Til o'rganish xavotiri (Horwitz)	Og'zaki nutqda ishtirok etishdan qochish darajasi	FLCAS anketasi
Ijtimoiy-interaktiv	Yaqin rivojlanish zonasi (Vygotskiy)	Juftlik/guruh ishlarida hamkorlik sifati	Pedagogik kuzatuv, video tahlil
O'z-o'ziga ishonch	O'z-o'zini samarali deb bilish (Bandura)	Mustaqil topshiriqlarni bajarishga tayyorlik	O'z-o'ziga ishonch shkalasi

Metodologik jadval tahlili. Jadvalda keltirilgan olti mezon - motivatsion, kognitiv, emotsional, ijtimoiy-interaktiv va o'z-o'ziga ishonch - ingliz tilini o'qitish jarayonini kompleks baholash imkonini beruvchi asosiy o'lchov birliklari sifatida shakllantirilgan. Har bir mezon o'zining psixologik asosiga, pedagogik ko'rsatkichiga va mos baholash usuliga ega bo'lib, bu ularni amaliyotda qo'llashni osonlashtiradi.

Motivatsion va o'z-o'ziga ishonch mezonlari o'quvchining ichki resurslarini, kognitiv mezon uning bilim o'zlashtirish salohiyatini, emotsional va ijtimoiy-interaktiv mezonlar esa uning o'quv muhitidagi psixologik holatini aks ettiradi. Baholash usullari sifatida tanlangan vositalar (AMTB, FLCAS, o'z-o'ziga ishonch shkalasi, pedagogik kuzatuv) xalqaro amaliyotda keng qo'llaniladigan va ishonchliligi isbotlangan instrumentlar hisoblanadi, shu bilan birga ular O'zbekiston ta'lim sharoitiga moslashtirilgan holda qo'llanilishi mumkin.

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, mezonlarning aksariyati faqat test natijalari orqali emas, balki uzoq muddatli pedagogik kuzatuv orqali ham baholanishi lozim. Bu, o'z navbatida, o'qituvchidan nafaqat metodik, balki psixologik-diagnostik kompetensiyaga ham ega bo'lishni talab qiladi.

Xulosa. O'tkazilgan tahlil natijasida ingliz tilini o'qitishning pedagogik-psixologik mezonlari olti asosiy yo'nalishga birlashtirilishi mumkinligi aniqlandi: motivatsion, kognitiv, emotsional, ijtimoiy-interaktiv va o'z-o'ziga ishonch mezonlari. Ushbu mezonlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, faqat kompleks holda qo'llanilgandagina o'quv jarayonining haqiqiy samaradorligini aks ettira oladi.

Amaliy nuqtai nazardan, ingliz tili o'qituvchilariga tavsiya etiladiki, dars rejalashtirishda nafaqat lingvistik maqsadlar, balki o'quvchilarning motivatsion holati, emotsional qulayligi va ijtimoiy o'zaro ta'siri ham hisobga olinsin. Xususan, dars boshida qisqa motivatsion faoliyatlar, jarayon davomida xavotirni kamaytiruvchi hamkorlikdagi mashqlar va dars yakunida o'z-o'ziga ishonchni mustahkamlovchi ijobiy fikr-mulohaza berish amaliyoti tatbiq etilishi tavsiya etiladi.

Kelgusi tadqiqotlarda ushbu mezonlar asosida O'zbekiston umumta'lim maktablari sharoitida empirik tekshiruv o'tkazish, mezonlarning o'zaro korrelyatsion bog'liqligini statistik jihatdan asoslash hamda raqamli ta'lim vositalarining ushbu mezonlarga ta'sirini o'rganish dolzarb yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Cambridge: Harvard University Press, 1978. - 159 p.
- [2] Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. - New York: W.H. Freeman, 1997. - 604 p.
- [3] Gardner R.C. Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation. - London: Edward Arnold, 1985. - 208 p.
- [4] Dörnyei Z. The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition. - Mahwah: Lawrence Erlbaum, 2005. - 270 p.
- [5] Horwitz E.K., Horwitz M.B., Cope J. Foreign Language Classroom Anxiety // The Modern Language Journal. - 1986. - Vol. 70, No. 2. - P. 125-132.
- [6] Krashen S.D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. - Oxford: Pergamon Press, 1982. - 202 p.
- [7] Skehan P. Individual Differences in Second-Language Learning. - London: Edward Arnold, 1989. - 216 p.
- [8] Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 1998. - 712 b.
- [9] G'ozdiyev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. - Toshkent: Universitet, 2002. - 246 b.
- [10] Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 2008. - 280 b.
- [11] Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. - Oxford: Oxford University Press, 2008. - 1061 p.
- [12] Oxford R.L. Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know. - Boston: Heinle & Heinle, 1990. - 343 p.
- [13] Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. - New York: Bantam Books, 1995. - 352 p.
- [14] MacIntyre P.D., Gardner R.C. The Subtle Effects of Language Anxiety on Cognitive Processing in the Second Language // Language Learning. - 1994. - Vol. 44, No. 2. - P. 283-305.